

BAŽNYČIA TREMTYJE:
VYSKUPAS JULIJONAS STEPONAVIČIUS

100-osioms gimimo ir 20-osioms mirties metinėms paminėti

ARŪNAS STREIKUS

Šiais metais jau kiek primiršta vysk. Julijono Steponavičiaus (1911–1991, vysk. 1955) asmenybė vėl trumpam sugrįžo į istorinės atminties lauką. To priežastis – jo gimimo šimtųjų ir mirties dvidešimtųjų metinių minėjimai. Taip jau sutapo, kad šio ganytojo gimimo ir mirties datos beveik idealiai įrėmina permainingos XX a. Bažnyčios istorijos Lietuvoje patirtį. Šį pasaulį būsimasis vyskupas pirmą kartą išvydo byrant carinei Rusijos imperijai, kai Bažnyčia kėlėsi naujam gyvenimui po kelis dešimtmečius trukusios priespaudos, o su juo atsisveikino sovietų imperijos agonijos dienomis, tautai ir Bažnyčiai viltingai žvelgiant į Dievo suteiktą dar vieną laisvo gyvenimo galimybę. Vysk. Steponavičius beveik neturėjo gyvenimo laisvoje Lietuvoje patirties, nes antrosios respublikos laikais jis gyveno Lenkijos valdytame Vilniaus krašte. Taigi jo asmenybė glaudžiai susijusi su tautos ir Bažnyčios likimu nelaisvės sąlygomis. Vysk. Steponavičius ir istorinėje atmintyje yra išlikęs pirmiausia kaip vienas iš Bažnyčios pasipriešinimo sovietų režimui simbolių.

Bažnyčios santykis su totalitariniu sovietų režimu buvo nevienareikšmiškas. Viena vertus, šio režimo strateginis tikslas – sugriauti institucines religijos struktūras ir visiškai ateizuoti visuomenę – paliko labai mažai galimybių pasiekti patvaresnį kompromisą. Kita vertus, agresyvi režimo antižnytinė politika vertė tokio kompromiso ieškoti, kad bent artimiausiu metu pavyktų išgyventi. Abi alternatyvos – kompromisas arba bekompromisis Bažnyčios teisių gynimas – buvo vienodai pavojingos. Kompromisas galėjo padėti išgyventi, tačiau demoralizavo Bažnyčią, o pasipriešinimas galėjo išprovokuoti didesnę režimo agresiją, tačiau jį palaikė viltis, kad režimui pristigs jėgų anksčiau negu Bažnyčia bus sunaikinta. Ypač sunkaus pasirinkimo akivaizdoje atsidūrė Bažnyčios hierarchai. Pasipriešinimas jiems beveik automatiškai reiškė represijas ir negalėjimą vykdyti savo tiesioginių

pareigų, o bendradarbiavimą su valdžia dažnai buvo labai sunku suderinti su tikėjimo ir Bažnyčios gyvenimo principais.

Remdamiesi religinį gyvenimą kontroliavusių sovietų valdžios institucijų – Religinų kultų reikalų tarybos (toliau RKRT) ir KGB – archyviniais dokumentais, taip pat Vilniaus arkivyskupijos kurijos archyve išlikusiais negausiais Steponavičiaus vyskupavimo pėdsakais, šiame straipsnyje mėginsime detaliau atkurti kelią, kurį minėtai dilemai spręsti rinkosi šis dvasininkas.

Kelias link mitros ir pirmieji vyskupo žingsniai. Galima teigti, kad įprastomis sovietų režimo sąlygomis Julijonui Steponavičiui tapti vyskupu buvo beveik neįmanoma. Sovietų valdžia stengėsi, kad Bažnyčiai vadovautų tik tokie dvasininkai, kuriais ji tikėjosi galėsianti manipuliuoti savo interesų labui. Po to, kai 1946–1947 m. nesutikę bendradarbiauti ir didelį autoritetą turėję vyskupai buvo represuoti, Lietuvoje liko tik vienas vyskupas Kazimieras Paltarokas. Jo mirties atveju Lietuvos Katalikų Bažnyčios institucinei struktūrai būtų iškilęs didžiulis pavojus, neliktų kam šventinti kunigų. Todėl episkopato papildymo problema buvo Bažnyčiai labai aktuali. Nuo šešto dešimtmečio pradžios keitėsi ir sovietų režimo požiūris. Visų pirma buvo manoma, kad vyskupo titulas įtvirtintų režimo iškeltų Bažnyčios administratorių padėtį ir pakeltų jų autoritetą. Antra, po Stalino mirties modifikuota Sovietų Sąjungos užsienio politikos koncepcija („taikaus sambūvio“ idėja) skatino sovietų režimą pademonstruoti pasauliui, kad Katalikų Bažnyčia nėra diskriminuojama. Santykių su Vakarų valstybėmis pagerinimui svarbią rolę turėjo santykiai su Vatikanu, nes Katalikų Bažnyčia turėjo didelę įtaką Vakarų pasaulyje.

1953 m. RKRT įgaliotinis Lietuvoje Bronius Pušinis jau pats vysk. Paltarokui pasiūlė, kad jis rūpintųsi gauti popiežiaus leidimą pašventinti Lietuvai naują vyskupą, kuris galėtų tapti jo įpėdiniu. Kartu buvo įvardytos ir valdžiai priimtinos kandidatūros: Kauno arkivyskupijos, Kaišiadorių bei Vilkaviškio vyskupijų valdytojas kan. Juozapas Stankevičius ir Telšių vyskupijos valdytojas kan. Petras Maželis. Tikėtasi, kad vienam iš jų gavus šventimus, bus galima dar labiau centralizuoti Lietuvos bažnytinės provincijos valdymą, kas būtų palengvinę Bažnyčios kontrolę¹. Tuo tiesiogiai

¹ RKRT įgaliotinio Broniaus Pušinio raštas RKRT pirmininkui Igoriui Polianskiui, 1954-09-15, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, (toliau – LCVA), f. R-181, ap. 3, b. 38, l. 113.

rūpinosi ir KGB, vykdžiusi specialią agentūrinę-operatyvinę kombinaciją „Apostoly“, kurios tikslas – padėti Stankevičiui ir Maželiui tapti vyskupais. Tačiau pagal nusistovėjusią tvarką popiežiui nurodyti reikėjo tris kandidatus, todėl 1955 m. sausio mėn. pabaigoje išsiųstame vysk. Paltaroko laiške popiežiui Pijui XII² be valdžios įpirštų kandidatų buvo pristatytas ir 44 metų Adučiškio parapijos klebonas bei Švenčionių dekanas Steponavičius. Sovietų valdžia tam neprieštaravo dėl kelių priežasčių. Pirmą, po diktatoriaus mirties prasidėjus kovai dėl valdžios Maskvoje, laikinai susilpnėjo totalinės kontrolės mechanizmas. Antra, sovietų saugumas buvo sudaręs patikimą planą kaip perimti Šv. Sosto atsakymą, jeigu jis būtų netinkamas. Pagaliau buvo tikimasi Steponavičių užverbuoti. Lietuvos ypatingajame archyve, iš paskirų dokumentų sudarytoje Steponavičiaus byloje yra išlikęs jo pasirašytas pasižadėjimas niekam nepasakoti apie apsilankymą Vidaus reikalų ministerijoje 1953 m. spalio 29 d. ir susitarimą toliau susitikinėti su MVD pareigūnais³. Tik po to, kai Steponavičius tapo vyskupu, paaiškėjo, kad sovietų saugumas šį kartą skaudžiai apsigavo, o gal ir sąmoningai buvo suklaidintas – naujas vyskupas kategoriškai atsisakė toliau susitikinėti.

Po kurio laiko gautame atsakyme į vyskupus leista pašventinti Steponavičių ir Maželį. Nors pagrindinė plano dalis sužlugo – kan. Stankevičius vyskupo mitros negavo, kliūčių pašventinti Steponavičių ir Maželį nebuvo daroma. Tikėtasi, kad vysk. Paltaroko įpėdiniu pavyks padaryti Maželį, o vysk. Steponavičių tyliai izoliuoti. Susitaikyti su Vatikano sprendimu sovietų režimą vertė ir tai, kad naujų vyskupų pašventinimas buvo glaudžiai susietas su užsienio politikos uždavinių sprendimu. Galbūt ir atsitiktinai, tačiau Steponavičiaus ir Maželio konsekavimo iškilmės Panevėžyje buvo surengtos 1955 m. rugsėjo 11 d., kai Maskvoje lankėsi VFR kancleris, krikščionių demokratų partijos pirmininkas Konradas Adenaueris. Vyskupų pašventinimas turėjo sustiprinti ir Šventajam Sostui artimų Italijos politikų, rėmusių glaudesnio bendradarbiavimo su Sovietų Sąjunga iniciatyvas, poziciją. Ryškiausiai tokią nuostatą reprezentavo žymaus Italijos krikščionių demokratų partijos veikėjo, Florencijos miesto mero Giorgio La Piroso veikla. Jis dar 1954 m. vasarą užmezgė ryšius su SSRS pasiuntiniu Italijoje Andre-

² Šis klausimas buvo derinamas net su SSKP CK, kuris leidimą siųsti laišką davė 1955 m. sausio 28 d.

³ Julijono Steponavičiaus pasižadėjimas bendradarbiauti su LSSR MVD, 1953-10-29, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas*, (toliau – LYA), f. K-1, ap. 46, b. 1644, l. 2.

jumi Bogomolovu⁴, kurie vėliau peraugo į aktyvų bendravimą su sovietų režimo lyderiais.

Tačiau kaip netrukus paaiškėjo, už trumpalaikį propagandinį efektą sovietų režimui teko sumokėti pakankamai didelę kainą. Jau patys pirmi Pušinio atsiliepimai apie naują vyskupą buvo labai nepalankūs: „jėzuitas fanatikas, žemos kultūros žmogus ir politiškai nepatikimas“⁵; neleidžia kunigams dalyvauti sovietinės propagandos kampanijose, pats jose atsisako dalyvauti, ragina tikinčiuosius rašyti skundus į Maskvą, inspiravo tikinčiųjų prašymą gražinti Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčią⁶. RKRT įgaliotinis siūlė kuo greičiau atkelti į Vilnių vysk. Maželį, o vysk. Steponavičių išstremti į Pagėgius. Sovietų valdžios atstovus erzino principinga vysk. Steponavičiaus laikysena derybose dėl tam tikrų nuolaidų Bažnyčiai, mainais už kurias tikėtasi užsitikrinti visišką Bažnyčios lojalumą režimo atžvilgiu. Ypač atsargiai vertintas valdžios pasiūlymas leisti katalikišką žurnalą. Vysk. Steponavičius šiuo klausimu laikėsi gana kategoriškos nuomonės, kad: „Arba gera spauda, arba jokios. Redkolegija turi iš užsienio gauti katalikiškus žurnalus ir laikraščius. Be jų katalikiška spauda Lietuvoje būtų neįsivaizduojama, skurdi, niekam neįdomi“⁷. Paaiškėjęs, kad žurnalo redkolegija neturės galimybių kontroliuoti jo turinio, Vilniaus arkivyskupijos kurija nutarė atšaukti iš jos savo atstovus, todėl žurnalas taip ir nepasirodė.

Nepatenkintas vyskupo aktyvumu buvo ir sovietų saugumas. Anot LSSR KGB pirmininko Kazimiero Liaudžio, „pasinaudodamas sunkia vysk. Paltaroko sveikatos būkle, jo pagalbininkas vyskupas Steponavičius ir kancleris Antanaitis stengiasi reakingai nusiteikusius kunigus perkelti į svarbesnes parapijas, o kai kuriuos iš jų (Vaičiūną, Poškų) numato prastumti į Vilnių. 1957 m. spalio 16 d. Vilniaus kurijos vadovai nušalino nuo pareigų teigiamai charakterizuojamą kunigą Krivaitį. Be to, matomos Vilniaus kurijos pastangos daryti neigiamą įtaką kitų vyskupijų valdymo reikalams“⁸. Ypač daug nerimo sovietų valdžios atstovams sukėlė 1957 m. rugsėjo 6 d.

⁴ Giorgio La Pira e la Russia, a cura Marcello Garzaniti, Lucia Tonini, Firenze: Giunti, 2005, p. 3.

⁵ Broniaus Pušinio raštas LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui Motiejui Šumauskui, 1956-10-22, in: *LYA*, f. 1771, ap. 193, b. 10, l. 39.

⁶ Broniaus Pušinio raštas Antanui Sniečkui ir LSSR KGB pirmininkui Kazimierui Liaudžiui, 1956-05-16, in: *Ibid.*, l. 32–33.

⁷ KGB agento „Petraitis“ pranešimas, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1297, l. 275.

⁸ Kazimiero Liaudžio raštas Motiejui Šumauskui, 1957-11-13, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 97, l. 28.

Vilniaus arkivyskupijos kurijoje surengtas vyskupų ir vyskupijų valdytojų pasitarimas, į kurį buvo pakviesti ir iš įkalinimo vietų sugrįžę vyskupai Teofilis Matulionis ir Pranciškus Ramanauskas. Svarbiausias šio pasitarimo tikslas buvo nustatyti vienodą valdytojų laikyseną sovietų valdžios atžvilgiu ir mėginti apsaugoti kunigų seminariją nuo per didelio valdžios kišimosi, vykdomo per kan. Stankevičių, kuris tuo metu administravo Kauno arkivyskupiją, Vilkaviškio bei Kaišiadorių vyskupijas. Reaguodamas į naujo RKRT įgaliotinio Justo Rugienio prašymą, KGB 1957 m. lapkričio pabaigoje pradėjo specialų tyrimą dėl šio įvykio. Visi jo dalyviai buvo tardomi, pas kai kuriuos atliktos kratos. Apklaustas buvo ir vysk. Steponavičius, nors jis šioje konferencijoje ir nedalyvavo, nes tuo metu gydėsi Druskininkuose⁹. Vis dėlto 1958 m. pradžioje, nenustačius, kad susitikimo metu būta antisovietinių pasisakymų, byla buvo nutarta nutraukti.

Visus sovietų valdžios planus dėl vysk. Paltaroko įpėdinio sugriovė Vilniaus kuriją pasiekęs 1957 m. gruodžio 2 d. Šv. Sosto Ypatingųjų Bažnyčios reikalų kongregacijos prefekto Domenico Tardini laiškas, kuriuo vysk. Steponavičius buvo paskirtas Panevėžio vyskupijos ir Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriumi¹⁰. Sovietų valdžia su tokia popiežiaus valia buvo priversta skaitytis, nes manė, kad „Maželis nesipriešins popiežiaus valiai, o Stankevičiaus paskyrimui pasipriešintų kunigai. Be to, sprendžiant šį klausimą, teks atsižvelgti ne tik į vidinius mūsų respublikos, bet ir platesnius interesus“¹¹. Taigi sėkminga neoficiali komunikacija su Šv. Sostu sutrukdė sovietų valdžiai bent laikinai priartėti prie strateginio antibažnytinės politikos tikslo: Lietuvos Katalikų Bažnyčios valdymą sutelkti vieno valdžiai parankaus dvasininko rankose.

Šv. Sosto sprendimas buvo priimtas pačiu laiku, nes jau 1958 m. sausio 3 d. vysk. Paltarokas paliko šį pasaulį. Iš Vilniaus arkivyskupijos kilęs ir kunigų seminariją Vilniuje baigęs vysk. Steponavičius gerai išmanė šioje diecezijoje egzistavusias problemas, kurias lėmė komplikuoti lenkų ir lietuvių santykiai. Neturėdama galimybių viešai reikštis stalininio totalitarizmo sąlygomis, tautinė įtampa šiame regione vėl atgijo chruščiovinio „atšilimo“ sąlygomis. Teberusenantis lenkų–lietuvių konfliktas atsispindėjo ir bažny-

⁹ Vysk. Julijono Steponavičiaus tardymo protokolas, 1957-12-04, in: *LYA*, f. K-1, ap. 43, b. 58, l. 52–57.

¹⁰ Dominico Tardini laiškas vysk. Kazimierui Paltarokui, 1957-12-02, in: *Vilniaus arkivyskupijos kurijos archyvas*, (toliau – *VKA*).

¹¹ RKRT įgaliotinio Justo Rugienio raštas Antanui Sniečkui, 1957-12-23, in: *LYA*, f. 1.771, ap. 193, b. 26, l. 50.

tinėje plotmėje. Lenkakalbė Vilnijos katalikų bendruomenė ir ją aptarnaujantys lenkų kunigai sudarė izoliuotą nuo lietuviškosios diecezijos dalies erdvę, į kurią pavykdavo įeiti tik vienam kitam lietuvių kunigui. Didelė lenkų tautybės kunigų įtaka Vilniaus arkivyskupijos valdymui kėlė nerimą ir sovietų valdžios atstovams. Viena vertus, jie turėjo gana gerus ryšius su Baltstogėje rezidavusia Vilniaus arkivyskupijos kurija. Kita vertus, jie mėgino atkurti ryšius ir su Baltarusijoje dirbusiais arkivyskupijos kunigais. Todėl šešto dešimtmečio viduryje itin dažnuose konfliktuose, kurie kildavo tarp kurijos ir parapijų dėl klebonų skyrimo, RKRT įgaliojimas paprastai remdavo lietuvių pusę. Neva tautinių interesų gynimu tokiais atvejais dažniausiai buvo maskuojamas siekis prastumti į Vilnių prosovietiškausi nusiteikusius lietuvių kunigus ir taip mažinti lenkų tautybės dvasininkų įtaką.

Tokia situacija skaldė Lietuvos katalikų bendruomenę, didino jos uždarumą ir trukdė pasijusti visuotinės Bažnyčios dalimi. Todėl 1957 m. padarytas Šventojo Sosto sprendimas, atsižvelgiant į politines aplinkybes, laikinai decentralizuoti Vilniaus arkivyskupijos valdymą turėjo pozityvų poveikį, skatindamas lenkakalbius tikinčiuosius labiau integruotis į lietuviškosios arkivyskupijos dalies gyvenimą. Šį procesą skatino ir lenkų tautybės kunigų gretų retėjimas, kadangi vyresniosios lenkų kunigų kartos atstovai vienas po kito iškeliaudavo anapilin, o Kauno kunigų seminarijoje lenkų tautybės klierikai buvo reta išimtis. 1958 m. Lietuvos SSR teritorijoje buvusioje Vilniaus arkivyskupijos dalyje dirbo 116 kunigų, iš kurių tik 46 buvo lenkai, kai tuo tarpu 1944 m. arkivyskupijoje buvo 212 kunigų, iš jų 182 lenkai¹². „Atšilimo“ laikotarpiu itin aktuali pasidarė ir Baltarusijos katalikų dvasinio aptarnavimo padėtis. Kadangi šioje sovietinėje respublikoje Bažnyčios padėtis buvo gerokai blogesnė, gūdai, ypač po Stalino mirties, masiškai plūdo į artimiausias Lietuvos SSR teritorijoje veikusias parapijas. Sovietų valdžios atstovai priešiškausiai reagavo į Vilniaus arkivyskupijos vadovybės pasiūlymus spręsti šią problemą atidarant daugiau bažnyčių Baltarusijoje arba leidžiant Kauno kunigų seminarijoje studijuoti asmenims iš Baltarusijos SSR.

Laikinais susitaikęs su vysk. Steponavičiaus buvimu Vilniuje, sovietų režimas stengėsi maksimaliai kontroliuoti jo veiksmus. Vyskupui suteiktame naujame bute (Melnikaitės g. 28, dab. Juozapavičiaus g.) buvo įrengta pasiklausymo aparatūra, jis priverstas į kanclerio pareigas sugrąžinti kan. Česlovą Krivaitį. Gyvendamas Vilniuje, vysk. Steponavičius neišvengiamai

¹² Irena Mikłaszewicz, *Polityka sowiecka wobec Kościoła Katolickiego na Litwie, 1944–1965*, Warszawa: Rytm, 2001, p. 180.

turėjo bendrauti ir su čia besilankančiais užsienio svečiais, kurie, žinoma, buvo atrenkami ir kontroliuojami atitinkamų sovietų valdžios struktūrų. 1958 m. pavasarį jis priėmė Vengrijos katalikų dvasininkų delegaciją su vysk. Endre Hamvasu priešakyje, o po metų kartu su kan. Stankevičiumi lankėsi Vengrijoje su atsakomuoju vizitu. Tokio bendravimo nauda buvo labai abejotina, nes kiekvienas svečių žingsnis buvo sekamas, o iš Vengrijos Bažnyčios atstovų buvo galima pasimokyti nebent didesnio pasyvumo ir konformizmo valdžios atžvilgiu.

Režimo sukurtoje įtarumo ir baimės atmosferoje buvo nelengva suprasti tikruosius su vyskupu bendrauti norėjusių atvykėlių ketinimus. Būdingu tokio nesusikalbėjimo pavyzdžiu galima laikyti Wandos Gawronskos mėginimą užmegzti neoficialius ryšius su vyskupu. Į Vilnių su žinomu italų žurnalistu Ettore Giovanni ji buvo atvykusi 1960 m. pradžioje. Kitaip negu kiti į Sovietų Sąjungą nuo šešto dešimtmečio vidurio vis dažniau atvykdavę užsienio žurnalistai, jie nepasitenkino sovietų valdžios nustatytais informacijos gavimo būdais. Po oficialaus vizito pas vysk. Steponavičių, kuriame dalyvavo ir Rugienis, vasario 13 d. jie dar kartą mėgino neoficialiai susitikti su vyskupu. Tačiau vysk. Steponavičius, baimindamasis provokacijų, svečiams atsisakė duoti interviu, priimti jų atvežtus išeivių laiškus ir religinę literatūrą, o apie vizitą pranešė RKRT įgaliotiniui¹³.

Nepaisant „teisingo“ vyskupo elgesio šiuo atveju, vysk. Steponavičiaus santykiai su RKRT įgaliotiniu ir toliau liko įtempti, nes jis nesirengė tyliai susitaikyti su valdžios kišimusi į bažnytinius reikalus. 1960 m. pavasarį įgaliotinis užsirūstino dėl to, kad vysk. Steponavičius, iš anksto su juo nesuderinęs, išsiuntinėjo aplinkraščių dekanams, kuriame nurodė prieš Velykas būtinai surengti rekolekcijas kunigams ir tikintiesiems, paraginti kunigus, kad jie patobulintų pamokslus: aiškintų tikintiesiems ne tik *quid agendum est*, bet ir *quid credendum est*, pamokslus sakytų, o ne skaitytų. Daugumoje Vilniaus bažnyčių gavėnios rekolekcijoms tais metais vadovavo antisovietiška nusiteikę dvasininkai (Jonas Buliauskas, Albinas Dumbliauskas ir kiti). 1960 m. pavasarį vysk. Steponavičius iškrėtė dar vieną akibrokštą sovietų valdžiai, kai atsisakė suteikti kunigystės sakramentą trims seminariją baigusiesiems klierikams, įtardamas juos buvus KGB agentais.

RKRT įgaliotinis skrupulingai registravo visus sovietų režimui nepriimtinius ganytojo veiksmus ir 1960 m. birželio 22 d. parengė specialią pažymą

¹³ RKRT įgaliotinio Justo Rugienio raštas, 1960-02-15, in: *LYA*, f. 1771, ap. 205, b. 40, l. 28–29.

„Apie priešiškas vyskupo Steponavičiaus nuotaikas ir veiklą“. Pažyma baigiama konstatavimu, kad vysk. Steponavičius po pokalbių su valdžios atstovais nepadarė jokių išvadų ir „toliau į savo veiksmus žiūri tik iš kulto tarnautojo ir katalikų bažnyčios kanonų pozicijų“¹⁴. Visoje Sovietų Sąjungoje bejsisiūbuojančios naujos antireliginės kampanijos fone tokia laikysena, žinoma, negalėjo būti toleruojama, todėl vysk. Steponavičiaus nušalinimas nuo vyskupijų valdymo jau buvo tik laiko ir formos klausimas. 1960 m. rugpjūčio 26 d. LSSR KGB pirmininkas Alfonsas Randakevičius pasiūlė LKP CK sekretoriui Borisui Šarkovui ištremti vysk. Steponavičių į Veisiejus. Tačiau LKP CK biuras, motyvuodamas tuo, kad Veisiejai yra netoli Lenkijos sienos, nutarė geriau perkelti jį į šiaurės rytus¹⁵.

Kaip buvo įprasta sovietų režimo praktikoje, prieš vienokį ar kitokį susidorojimą su į jo nemalonėn patekusių dvasininku, tam buvo parengiama dirva atitinkamomis publikacijomis spaudoje. Ne išimtis buvo ir vysk. Steponavičiaus atvejis. 1960 m. lapkričio 22 d. *Komjaunimo tiesoje* pasirodė straipsnis apie Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčios vargonininką, atsisakantį pripažinti savo tėvystę ir padėti išlaikyti motinos netekusią savo dukrą. Šiame rašinyje buvo šmeižiamas ir vysk. Steponavičius, kuris neva atsisakęs net išklaudyti mergaitės globėją¹⁶. Reaguodamas į tai vysk. Steponavičius parašė laišką redaktoriui, kuriame paaiškino aplinkybes ir reikalavo paneigti klaidinančią informaciją. Tačiau *Komjaunimo tiesa* atsakė dar vienu išpuoliu – straipsniu „Vyskupas tikrai melavo“.

Kai 1961 m. sausio 9 d. vyskupui buvo pasiūlyta savo noru vykti į Žagarę, jis kategoriškai atsisakė tai daryti, o po poros dienų parašė skundą LSSR MT pirmininkui Motiejui Šumauskui, reikalaujamas pateikti raštišką sprendimą dėl jo nušalinimo. Vis dėlto vėliau vyskupas nusileido valdžios spaudimui ir išvyko iš Vilniaus. Vilniaus arkivyskupijos kapitula, kurią tuo metu sudarė tik Liucijonas Chaleckis ir Jonas Elertas, įgaliotinio spaudžiama, kapitulinio vikaru „išrinko“ kan. Krivaitį. Panevėžio vyskupijos tolesnio administravimo problema sprendėsi ne taip sklandžiai. Mat šios diecezijos kapitula nepakluso RKRT įgaliotinio reikalavimui ir atsisakė valdytoju rinkti Krivaitį. O kapitulos siūlomi kandidatai neįtikino valdžiai.

¹⁴ RKRT įgaliotinio Justo Rugienio pažyma „Apie priešiškas vyskupo Steponavičiaus nuotaikas ir veiklą“, 1960-06-22, in: *LCVA*, f. R-181, ap. 3, b. 56, l. 122.

¹⁵ LSSR KGB susirašinėjimas su LKP CK dėl vysk. Julijono Steponavičiaus iškeldinimo iš Vilniaus, in: *LYA*, f. 1771, ap. 190, b. 12, l. 6–87.

¹⁶ „Sursum corda“, *Komjaunimo tiesa*, 1960-11-22, Nr. 274, p. 4.

Neleista vyskupijos valdyti ir Šv. Sosto vyskupijos apaštalinio administratoriumi paskirtam prel. Povilui Šidlauskui, kuris buvo ištremtas į Merkinę. Kompromisas buvo pasiektas tik 1963 m., kai Panevėžio vyskupijos kapitula nusileido ir sutiko kapitulinio vikaru išrinkti Kaišiadorių vyskupiją tuo metu valdžiusį kan. Povilą Bakšį.

Vyskupas tremtyje. Vysk. Julijono Steponavičiaus mestas iššūkis buvo paskutinis valdžios pripažįstamų Bažnyčios hierarchų bandymas pasipriešinti sovietų režimo antibažnytinei politikai. Tačiau galima daryti prielaidą, kad jo pavyzdys paskatino kai kuriuos kunigus vykdyti savo pareigą nepaisant valdžios apribojimų ir taip prisidėjo prie tikinčiųjų teisių sąjūdžio atsiradimo. Nors istorinėje literatūroje nurodoma, kad aktyviausi šio sąjūdžio dalyviai buvo Vilkaviškio vyskupijos kunigai, tačiau septinto dešimtmečio viduryje RKRT įgaliotiniui daugiausia rūpesčių kėlė būtent Vilniaus ir Panevėžio vyskupijų kunigai: Jonas Buliauskas, Karolis Garuckas, Alfonsas Keina ir kt. Pats vysk. Steponavičiaus ištrėmimo faktas taip pat tapo tikinčiųjų teisių sąjūdžio katalizatoriumi. Kitaip negu pokario metais represuotų vyskupų atveju, sovietų propaganda neturėjo jokio pagrindo pateisinti represijų prieš vysk. Steponavičių netgi tariamu politiniu jo nelojalumu sistemai. Buvo visiškai aišku, kad jis nukentėjo tik dėl to, jog gynė Bažnyčios teisę savarankiškai tvarkyti savo gyvenimą.

Net ir atsidūręs tremtyje, vysk. Steponavičius nesiliovė ginti šios teisės. Anot RKRT įgaliotinio, vysk. Steponavičius 1965 m. rugsėjį parašė laišką Panevėžio dekanui kan. Vladislovui Kupstui, kuriame ragino savo vyskupijos dvasininkus būti ištvermingais kovoje su bedievyte¹⁷. Vyskupą ypač neramino Kauno kunigų seminarijos būklė. Matydamas vis didėjantį RKRT įgaliotinio ir KGB kišimąsi į seminarijos studentų, dėstytojų ir vadovybės atranką, 1970 m. vysk. Steponavičius netgi siūlė vysk. Juozapui Labukui pagalvoti, ar nevertėtų visiškai uždaryti seminariją, jeigu vyskupijų valdytojams nėra galimybių ją savarankiškai tvarkyti¹⁸. Aštuntame dešimtmetyje vysk. Steponavičius kartu su kitu vyskupu tremtiniu Vincentu Sladkevičiumi tapo savotiškais pagrindinės Bažnyčios dvasiniais lyderiais. Be jų pritarimo neišėjo nė vienas *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* (toliau – *Kronika*) numeris, jie šventino baigusius pagrindinę seminariją, globojo slapta vei-

¹⁷ Justo Rugienio informacija RKRT pirmininkui A. Puzinui, 1965-11-27, in: *LCVA*, f. R-181, ap. 3, b. 71, l. 143.

¹⁸ Vysk. Julijono Steponavičiaus laiško vysk. Juozapui Labukui nuorašas, 1970-11-29, in: *Ibid.*, b. 82, l. 165.

kusias moterų vienuolijas. 1973–1988 m. vysk. Steponavičius Skaistgirio klebonijoje slapta suteikė kunigystės šventimus dešimčiai, daugiausia jėzuitų globojamų kandidatų. Beje, jis kėlė pakankamai griežtus reikalavimus pagrindžio sąlygomis pasirengusiems kandidatams: pavyzdžiui, nepritarė tam, kad kunigu būtų šventinamas sunkiai sirgęs Virginijus Jaugelis, motyvuodamas tuo, kad Bažnyčiai reikalingi darbininkai, o ne ligoniai¹⁹.

KGB turėjo duomenų, kad nuo pat *Kronikos* leidybos pradžios vysk. Steponavičius aktyviai dalyvavo formuojant jos turinį. 1972 m. rudenį slapto pasiklausymo būdu buvo užfiksuota, kaip vyskupas (KGB dokumentuose jis įvardijamas pseudonimu *Fariziejus*) patarė kun. Keinai parašyti į *Kroniką* apie kun. Bronių Laurinavičių ir apie tai, kaip už vaikų katekizavimą terorizuojamas vysk. Sladkevičius²⁰. Vysk. Steponavičiaus vaidmuo *Kronikos* leidyboje ypač padidėjo po to, kai buvo suimtas kun. Sigitas Tamkevičius ir *Kronikos* redagavimo našta perėmė kun. Jonas Boruta, kuris kiekvieno numerio medžiagą veždavo į Žagarę. Anot jo, vysk. Steponavičius itin griežtai reikalavo, kad *Kronika* kalbėtų faktų kalba, vengtų „poezijos“ ir anonimiškių straipsnių²¹.

Vyskupas ir pats tiesiogiai įsijungė į kovą už savo kaip ganytojo ir tikinčiųjų teises. 1975 m. rugsėjo 15 d. jis parašė pirmą viešą pareiškimą sovietų valdžios atstovams (šį kartą LSSR MT pirmininkui Juozui Maniušui), kuriame, išdėstęs tikrąsias savo tremties priežastis, reikalavo leisti grįžti į Vilnių ir eiti ganytojiškas pareigas²². Vysk. Steponavičius taip pat pasirašydavo ir svarbesnius bendrus kunigų pareiškimus sovietų valdžios institucijoms dėl Bažnyčios veiklos suvaržymų ar represijų prieš katalikų pasipriešinimo dalyvius. 1979 m. pradžioje jis prisijungė prie 520 Lietuvos kunigų, kurie protestavo prieš Bažnyčią diskriminuojančius *Religinių susivienijimų nuostatus*, priimtus 1976 m. liepos 28 d. 1983 m. pasirašė protesto pareiškimą dėl kunigų Alfonso Svarinsko ir Sigito Tamkevičiaus suėmimo.

¹⁹ Pranas Račiūnas, „Neakivaizdinis kunigų rengimas Lietuvoje tarybiniais laikais“, in: *Pagrindžio kunigų seminarija: XX a. aštuntojo ir devintojo dešimtmečio Lietuvos antisovietinio pagrindžio dokumentai*, sudarė Jonas Boruta, Algimantas Katilius, parengė Algimantas Katilius, Diana Ratkutė, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 85.

²⁰ Vidas Spengla, *Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis*, antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Katalikų akademija, 2001, p. 113.

²¹ *Ibid.*, p. 490, 493.

²² *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys*, t. 3: 1975–1976, Nr. 16–22, Chicago: L. K. Religinės Šalpos Rėmėjų Sąjunga, 1976, p. 221–227.

Iškviestas kaip liudytojas duoti parodymus kun. Tamkevičiaus byloje, atsisakė tai daryti, pareikšdamas, kad didžiuojasi tokiu kunigu, tardymo protokolo nepasirašė.

Kadangi KGB vykdyto vysk. Steponavičiaus operatyvinio sekimo byla nėra išlikusi, sunku vienareikšmiškai pasakyti, koku mastu ši institucija galėjo kontroliuoti ganytojo veiksmus. Iš kitų operatyvinių bylų fragmentų galima nustatyti, kad jo bute Žagarėje tikrai buvo įrengtos slapto pasiklausymo priemonės „T“ ir „S“, kuriomis fiksuoti jo pokalbiai su aktyviai pasipriešinimo sąjūdyje dalyvavusiais kunigais Keina, Laurinavičiumi ir kitais. Kita vertus, išlikę KGB Joniškio rajono skyriaus dokumentai liudija, kad vyskupo aplinkos sekimas nebuvo labai intensyvus. Devinto dešimtmečio pradžioje nei Žagarės klebonas Gustavas Gudanavičius, nei Skaistgirio klebonas Leonardas Jagminas nebuvo aktyviai sekami, nes nebuvo užverbuota agentų tarp jiems artimų asmenų. Dėl to KGB Joniškio rajono skyrius ne kartą susilaukė aukštesnės vadovybės priekaištų, tačiau padėtis taip ir nepasikeitė. Nepavyko KGB Joniškio skyriui užverbuoti ir viename name su vyskupu gyvenusio Juozo Gedžiaus²³.

Siekdama neutralizuoti stiprėjantį tikinčiųjų teisių sąjūdį, kuris be kitų tikėjimo laisvės suvaržymų dažnai nurodydavo ir vyskupų tremties faktą, aštunto dešimtmečio pabaigoje sovietų valdžia pradėjo svarstyti įvairius variantus, kaip būtų galima išspręsti šį klausimą mažiausiai pakenkiant savo autoritetui ir interesams. Režimą, be abejonės, labiausiai domino Vilniaus arkivyskupijos tolimesnio likimo klausimas, kadangi šios arkivyskupijos apaštalinis administratoriumi Šv. Sostas ir toliau laikė vysk. Steponavičių. Po to, kai 1978 m. rudenį popiežiumi buvo išrinktas Karolis Wojtyła, sovietų valdžios atstovai ėmėsi aktyvių veiksmų šią padėtį pakeisti. Beveik nėra abejonų, kad jiems pritariant ar net skatinant Vatikano akyse visiškai susikompromitavęs kan. Krivaitis 1979 m. pradžioje buvo priverstas Vilniaus arkivyskupijos valdytojo pareigas perduoti ilgamečiam Šv. Teresės bažnyčios klebonui kan. Algirdui Gutauskui. Tikėtasi, kad šis valdžiai taip pat lojalus, tačiau morališkai švarus ir plačius ryšius su lenkų kunigais palaikęs dvasininkas turės didesnes galimybes išstumti vysk. Steponavičių, kuris 1979 m. aiškiai patvirtino savo teisę dalyvauti Vilniaus arkivyskupijos valdyme.

Sovietų valdžios atstovams, aišku, negalėjo patikti iškilminga procesija iš Šv. Teresės bažnyčios į Aušros Vartų koplyčią, kuria buvo vainikuotas

²³ LSSR KGB Joniškio raj. skyriaus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1980 m., in: LYA, f. K-11, ap. 1, b. 941, l. 9.

iškilmingas vysk. Steponavičiaus vyskupavimo 25 metų jubiliejaus minėjimas, dalyvaujant jam pačiam ir daugumai arkivyskupijos kunigų. Vilniaus arkivyskupijos kurijos archyve taip pat yra išlikę net keli projektai 1979 m. vasarą vysk. Steponavičiaus rašto pranešimo, kuriuo jis informuoja LSSR vyriausybę apie savo grįžimą į Vilnių ir apaštalinio administratoriaus pareigų susigrąžinimą. Reaguojant į šiuos įvykius, 1980 m. pavasarį per vysk. Liudviką Povilonį buvo pradėtos neoficialios derybos su Šv. Sostu dėl Lietuvos vyskupijų administravimo sutvarkymo. Vatikanui buvo pasiūlytas planas, pagal kurį su sąlyga, jeigu Vatikanas vyskupais pašventintų kunigus Antaną Vaičių (nuo 1975 m. Telšių vyskupijos kapitulinis vikaras), Algirdą Gutauską ir Liudviką Mažonavičių, vysk. Sladkevičius galėtų padėti Vaičiui valdyti Telšių vyskupiją, o vysk. Steponavičius administruoti Kaišiadorių vyskupiją. Šv. Sostas iš esmės pritarė tokiam sprendimui su vienintele korektyva, t. y. kad vysk. Sladkevičius būtų skiriamas ne Telšių, o Kau-no vyskupo pagalbininku²⁴. Tačiau vysk. Steponavičius nepritarė tokiam problemos sprendimo būdui, siūlydamas Šv. Sostui derybose su sovietais atskirti sukliudytųjų vyskupų grąžinimo ir naujų vyskupų pašventinimo klausimus. Be to, jis pareiškė manęs, kad „mano atleidimas iš Vilniaus ark. Apaštališkojo Administratoriaus posto ir paskyrimas Kaišiadorių vyskupijos Apaštališkuoju Administratorium, o ne Kaišiadorių Vyskupu Ordinaru iššauktų neigiamą reakciją Lietuvos kunigų ir tikinčiųjų tarpe. Jie laikytų tokį paskyrimą manęs pažeminimu, man daroma moraline skriauda“²⁵.

Vysk. Steponavičiaus nuomonės nepakeitė ir 1981 m. spalio 20 d. rašytas asmeninis popiežiaus laiškas, kuriame buvo aiškinamos priežastys, kodėl jis skiriamas Kaišiadorių apaštaliniu administratoriumi. Metų pabaigoje parengtame atsakyme buvo pakartoti tie patys motyvai. Tad vysk. Steponavičiaus ir Vilniaus arkivyskupijos valdymo klausimas toliau liko atviras²⁶, o kompromisas tuo metu buvo pasiektas tik dėl vysk. Sladkevičiaus sugrįžimo. Keršydami už jų planų sužlugdymą, KGB ir RKRT įgaliotinis pradėjo dar aktyviau skleisti įvairius gandus bei dezinformaciją

²⁴ Vatikano valstybės sekretoriaus Agostino Casaroli laiško vysk. Liudvikui Poviloniui kopija, 1981-07-21, in: *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1644, l. 3–4. Tą pačią dieną Casaroli parašė atskirą laišką (*sub secreto Pontefici*) ir vysk. Steponavičiui, kuriuo prašė jo sutikimo užimti Kaišiadorių vyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigas.

²⁵ Vysk. Julijono Steponavičiaus laiškas vysk. Liudvikui Poviloniui, 1981-09-02, in: *VKA*.

²⁶ Panevėžio vyskupijos apaštaliniu administratoriumi dar 1973 m. buvo paskirtas vysk. Romualdas Krikščiūnas.

apie vysk. Steponavičių, kurstyti nesutarimus tarp jo ir kan. Gutausko. Platinami anoniminiai laišakai, kuriuose vyskupas kaltintas tuo, kad savo neatsakingais veiksmais kenkia Bažnyčios interesams. Į Romą vykstančios dvasininkai taip pat turėjo užduotį formuoti neigiamą nuomonę apie vysk. Steponavičių.

Nepaisydamas prieš jį nukreiptos šmeižto kampanijos, vysk. Steponavičius toliau tvirtai gynė Bažnyčios teises. Kad galėtų būti arčiau diecezijos reikalų, devintame dešimtmetyje jis vis dažniau lankydavosi Vilniuje, kur dažniausiai apsistodavo kraštiečio ir artimo bičiulio kun. Stanislovo Valiukėno bute Baltupiuose²⁷. Iš išlikusių KGB operatyvinio sekimo bylų, vestų kai kuriems aktyvesniems Vilniaus arkivyskupijos dvasininkams, fragmentų aiškiai matyti, kad vysk. Steponavičius vis aktyviau dalyvavo diecezijos valdyme. Ypač aktualus uždavinys buvo suvaldyti devintame dešimtmetyje, išsiplėtus ryšiams su kaimyninės Lenkijos dvasininkija, vėl susiprėjusias separatistines lenkų tautybės Vilniaus arkivyskupijos kunigų nuotaikas. Neformaliu lenkų „frakcijos“ lyderiu buvo ilgametis Maišiagalos klebonas Stanislovas Obremskis, turėjęs didelę įtaką valdytojui kan. Gutauskui. Vysk. Steponavičiui ne kartą teko tramdyti prel. Obremskio pernelyg savarankiškus veiksmus. Pavyzdžiui, kai 1981 m. prel. Obremskis mėgino tarpininkauti, kad Panevėžio katedros vikaras Aleksandras Kaškevičius (dabar Gardino vyskupas) susikeistų vietomis su kun. Vytautu Pūku, teigdamas, jog tai *polska sprava*, vysk. Steponavičius jį paragino pirmiausia žiūrėti ne *polska sprava*, o *katolicka sprava*²⁸. 1988 m. vasarį, per kun. Juozo Juodgalvio laidotuves vysk. Steponavičius viešai išbarė prel. Obremskį už tai, kad jis rūpinosi Juozo Bulkos kunigystės šventimais (juos suteikė vysk. Romanas Andrzejewskis), ir uždraudė prileisti Bulką prie altoriaus.

1984 m. pavasarį Religijos reikalų tarybos (toliau – RRT) įgaliotinį Petrą Anilionį labai suerzino tai, kad rinkimai į Vilniaus arkivyskupijos kunigų tarybą vysk. Steponavičiaus valia vyko slaptu balsavimu ir dėl to beveik visi į ją išrinkti dvasininkai režimui buvo nepriimtini. Nepaisydamas RRT įgaliotinio prieštaravimų, vyskupas patvirtino rinkimų rezultatus ir išsiuntinėjo kitų vyskupijų kurijoms informaciją apie kunigų tarybos sudėtį. Nemažesnę susirūpinimą valdžios atstovams kėlė ir dažnos vysk. Steponavičiaus išvykos į atlaidus (devintame dešimtmetyje jis jau reguliariai dalyvaudavo Šilu-

²⁷ Izidorius Šimelionis, „Mūsų nepalaužiamieji dvasininkai“, *Šiaurės Atėnai*, 2007-03-17, Nr. 11 (837), p. 10–11.

²⁸ Agento „Julius“ pranešimas, 1981-02-27, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 277, l. 93.

vos ir Žemaičių Kalvarijos atlaiduose), įvairius minėjimus, kur jis sakydavo pakankamai drąsius pamokslus. Reaguodamas į didėjančią vysk. Steponavičiaus aktyvumą, RRT įgaliotinis 1984 m. rugpjūčio 24 d. apsilankė Žagarėje ir, išvardijęs valdžiai nepatinkančius jo veiksmus, oficialiai išpėjo dėl galimų griežtesnių sankcijų, jei vyskupas nesiliaus drumstęs ramybės²⁹. Tačiau vysk. Steponavičius pernelyg neišsigando įgaliotinio gąsdinimų: pažadėjo, kad jų pokalbį aprašys *Kronika* ir nepaisė įgaliotinio patarimo nevykti į Vilnių dalyvauti šv. Kazimiero minėjimo pabaigos pamaldose.

Vyskupo grįžimas. Sovietų valdžios atstovų ir jai lojalių dvasininkų skleidžiamus gandus, kad vysk. Julijono Steponavičiaus autoritetas Šv. Sosto akyse smarkiai sumažėjo po to, kai jis atsisakė priimti Kaišiadorių vyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigas, vienu ypu paneigė *Kronikoje* paskelbtas vysk. Steponavičiui skirtas popiežiaus sveikinimo laiškas jo kunigystės 50-mečio proga, pasirašytas 1986 m. gegužės 20 d. Šiame laiške Šv. Tėvas nedviprasmiškai išsakė savo paramą kovojančiai ir kenčiančiai Lietuvos Bažnyčiai, kurios simboliu buvo jubilias:

Galbūt tokie buvo Dievo Apvaizdos planai, kad daugiau padėtum saviešiams eidamas kančios keliu, negu būdamas visų aukštinamas ir gerbiamas. Šitaip visuomet būna šventų žmonių gyvenime, nes tautų gerovė dažnai siejama su vadų ir ganytojų dorybėmis.

Tad būk ištvermingas, Garbingasis Broli, karštai mylėdamas Dievą, šventai brangindamas tikėjimą, ištikimai jį liudydamas ir drąsiai išpažindamas. Šie dalykai tikrai yra tavo ir Bažnyčios garbė.³⁰

Dar vienas Šv. Sosto solidarumo su vysk. Steponavičiumi ženklas buvo duotas priimant sprendimą dėl jo tolesnės padėties. Sulaukęs 75 metų amžiaus, 1986 m. pabaigoje vysk. Steponavičius, kaip to reikalauja Bažnyčios kanonai, paprašė atleisti jį iš Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigų. Vatikano Viešųjų reikalų taryba 1987 m. liepos 3 d. datuotu laišku, kurio vertimas jau po kelių dienų gulėjo ant LSSR KGB pirmininko stalo, patvirtino vysk. Steponavičiui, kad jo atsistatydinimo prašymas gautas, tačiau apie tai paskelbti nuspręsta tik tuomet, kai bus palankios sąlygos paskelbti įpėdinį.

Toks Vatikano sprendimas buvo ir savotiška dovana Lietuvos krikšto

²⁹ „Žinios iš vyskupijų“, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys*, t. 8: [1983–1985], Nr. 60–67, Priedas, Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1987, p. 244–245.

³⁰ *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys*, t. 9: 1985–1987, Nr. 68–75, paurošė Aleksandras Pakalniškis Jr., Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1989, p. 159–162.

jubiliejaus proga. Jubiliejaus iškilnių metu vysk. Steponavičius dar kartą pademonstravo savo principingą laikyseną, vengdamas tų renginių, į kurių organizavimą aktyviai kišosi valdžia. Visų pirma, jis atsisakė priimti vyskupų pasiūlymą vadovauti pagrindinėms jubiliejaus minėjimo pamaldoms, kurios turėjo vykti birželio 28 d. Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje, motyvuodamas tuo, kad jam nebuvo leista dalyvauti pasirengimo jubiliejui darbe³¹. Vietoj to vysk. Steponavičius aukojo jubiliejines Šv. Mišias Šv. Mikalojaus bažnyčioje ir nepaisydamas RRT įgaliotinio reikalavimo, kad visur būtų skaitomas tik cenzūruotas bendras vyskupų ir vyskupijų valdytojų ganytojiškas laiškas, pasakė pamokslą, kuriame išdėstė savo požiūrį į krikščionybės istoriją Lietuvoje. RRT įgaliotinį papiktino ir vyskupo dalyvavimas bei jo pasakytas pamokslas birželio 14 d. surengtose jubiliejinėse pamaldose Valkininkų bažnyčioje. Palaipsnio sovietų režimo laisvėjimo sąlygomis jo atstovams neliko nieko kita, kaip tik išlieti visą savo susierzinimą dėl nesugebėjimo sutramdyti vysk. Steponavičių, išmetant dar vieną dezinformacijos dozę apie jo padėtį ir tremties priežastis³².

Vysk. Steponavičius 1988 m. balandį dar nebuvo išleistas kartu su visais vyskupais vizitui *ad limina* į Romą. Kai vienas iš KGB agentų, „prisilaikydamas nustatytos elgesio linijos“, pradėjo aiškinti, kad „būtina spręsti Kauno ir Vilniaus vyskupijų valdymo klausimą, nes Povilonis ir Steponavičius yra stabdžiai normaliam ganytojiškam darbui“, Vatikano Viešųjų Bažnyčios reikalų tarybos sekretoriaus pavaduotojo pareigas tuomet ėjęs Audrys Juozas Bačkis pareiškė, kad vysk. Steponavičius galės būti atleistas tik tada, kai jį asmeniškai pamatys pats popiežius³³. Galbūt todėl jau birželio mėnesį RRT įgaliotinis sutiko išleisti vysk. Steponavičių į Romą atskirai. Į amžinąjį miestą pirmą ir paskutinį kartą vysk. Steponavičius išvyko 1988 m. rugsėjo pabaigoje, lydimas kun. Vaclovo Aliulio. Nors privati audiencija pas popiežių įvyko tik prie pietų stalo³⁴, sovietų viltys, kad Jonas Paulius II pagaliau atleis vysk. Steponavičių iš Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigų ir šį kartą nepasiteisino.

³¹ Vysk. Julijono Steponavičiaus laiškas vysk. Liudvikui Poviloniui, 1987-03-28, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika*, t. 9, p. 381–382.

³² Petras Anilionis, „Kodėl vyskupas gyvena Žagarėje?“, *Tiesa*, 1987-08-06, Nr. 184, p. 4.

³³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio Butos darbo sąsiuvinis, in: *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 499, l. 45.

³⁴ Vaclovas Aliulis MIC, *Vieno žagsianio istorija: Pasakojimai ir pamąstymai*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 250.

Į Lietuvą vysk. Steponavičius sugrįžo lemtingų permainų išvakarėse. Steigiamojo Sąjūdžio suvažiavimo metu 1988 m. spalio 22 d. buvo paskelbta apie arkikatedros gražinimą, o metų pabaigoje ir vysk. Steponavičiui buvo pagaliau leista grįžti į Vilnių³⁵. 1989 m. vasario 5 d. po beveik tris dešimtmečius užtrukusios tremties į katedrą iškilmingai grįžo tikrasis jos šeimininkas – Vilniaus arkivyskupijos ordinaru paskirtas vysk. Steponavičius. Audringų permainų vėjo tiesiog atbloktas į vyskupo sostą, ganytojas iš karto pateko į dinamiškų visuomeninio ir bažnytinio gyvenimo įvykių sūkurį. Sovietų valdžios iškreiptos kunigų dislokacijos pertvarkymas, katalikiškos spaudos ir literatūros leidybos ir jos platinimo organizavimas, karitatyvinės veiklos atkūrimas, sovietmečiu nacionalizuoto nekilnojamo turto susigrąžinimas – tai tik patys svarbiausi ordinara ir jo artimiausius pagalbininkus užgriuvę rūpesčiai, kurių sprendimas besivaduojančioje iš totalitarizmo gniaužtų visuomenėje/valstybėje reikalavo didžiulės išminties ir valios pastangų. Visiškai suprantama, kad tokioje situacijoje garbaus amžiaus sulaukęs vysk. Steponavičius stengėsi kuo greičiau išsirūpinti vyskupą augziliarą. Dar 1989 m. rudenį jis pradėjo judinti šį reikalą Vatikano kurijoje, o 1990 m. vasario pradžioje išsiuntė siūlomų kandidatų sąrašą.

Laukti Šv. Sosto sprendimo teko reikšmingų politinių įvykių fone, kuris, be abejonės, veikė ir Bažnyčios kasdienybę. Siekdamas išsaugoti griūvančią imperiją, Kremlius nesibodėjo jokiomis priemonėmis. Viena iš jų – tautinės ir religinės nesantaikos kurstymas, kuris buvo itin jaučiamas šiuo atžvilgiu labai mišrioje Vilniaus arkivyskupijoje. Nepaisant gana atsargaus elgesio, tradicinių kaltinimų dėl lenkų tautybės tikinčiųjų diskriminacijos neišvengė ir vysk. Steponavičius. Paradoksalu, tačiau jų sulaukdavo ir iš lietuvių kunigų. Ypač garsiai nuskambėjo 1990 m. lapkritį laikraštyje *Magazyn Wileński* paskelbtas kun. Igno Paberžio atviras laiškas vysk. Steponavičiui, kuriame vyskupui buvo priekaištaujama dėl jo sprendimo iš Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo parapijos iškelti kun. Stanislovą Lydį. Tuo tarpu Vilniaus ordinaras nuosekliai laikėsi Vilniaus lenkų integravimo į bendrą arkivyskupijos gyvenimą politikos: atsisakė įvesti arkikatedroje vienas Mišias lenkų kalba, kai lenkiškoji Šv. Dvasios parapijos bendruome-

³⁵ 1988 m. gruodžio 25 d. *Tiesa* dar išspausdino RRT įgalotinio atsakymą į skaitytojų klausimą „Kodėl vyskupas tebe gyvena Žagarėje“, kuriame jis melagingai tebetvirtino, kad vysk. Steponavičius pats nesikreipia į atitinkamas valdžios įstaigas dėl gyvenamosios vietos pakeitimo. Tačiau jau gruodžio 29 d. Anilionis išsiuntė telegramą vyskupui, kuria pranešė, kad jam nėra jokių kliūčių grįžti į Vilnių (VKA).

nė atmetė jo pasiūlymą pariteto pagrindu įsivesti bent vienas lietuviškas pamaldas³⁶.

Silpna ganytojo sveikata neatlaikė tokios religinio ir visuomeninio gyvenimo įtampos: 1991 m. pavasarį jis atsidūrė ligoninėje. Iš jos jau išėjo tik trumpam, kad galėtų dalyvauti Didžiosios savaitės apeigose ir konsekruoti savo augziliarą. Atlikęs šiuos paskutinius darbus, likus lygiai keturiems mėnesiams iki 80-ojo gimtadienio, ramiai iškeliavo pas Viešpatį.

THE CHURCH IN EXILE: BISHOP JULIJONAS STEPONAVIČIUS
Commemorating the 100th anniversary of his birth
and 20th anniversary of his death

Arūnas Streikus

Summary

The article analyzes the background and details of the relations of Bishop Steponavičius (ordained in 1955, from 1958 the apostolic administrator of the Vilnius Archdiocese, from 1989 the ordinary) with the institutions of the Soviet regime, his activities in exile, and reveals the circumstance of this return to the diocese. Bishop Steponavičius took over the administration of the part of the Vilnius Archdiocese in the territory of the Lithuanian SSR under especially complicated circumstances. On the one hand, he was confronted with the still unresolved problem of the closer integration of the Polish speaking believers into the life of the diocese. On the other hand, while residing in Vilnius he inevitably ended up at the tip of the overload in the Church's relations with the Soviet regime inspired by the Khrushchev thaw. The sufficiently flexible, but principled stance of the bishop determined the even harsher tone of the authorities and finally the decision to remove him from the strategically valuable position. Sent into exile, Bishop Steponavičius was the best representative of the life of the gradually growing stronger underground Church. Despite the constant surveillance by the KGB, the regime did not succeed in isolating the bishop from the diocese's matters and the cares of all of Lithuania's church life. He actively participated in determining the strategy of the organization of the believers' rights movement and its concrete forms. Although the position taken by Bishop Steponavičius often hindered the unofficial Vatican and Soviet regime negotiations that tried to resolve the problems of ruling the dioceses, the Holy See more than once expressed its support for the actions of the bishop. This is confirmed by the pope's decisions,

³⁶ Vaclovas Aliulis MIC, *op. cit.*, p. 107.

made at the end of the 1980s, as the political situation changed rapidly. Despite his advanced age, the rights of the ordinary were placed on Bishop Steponavičius and he was charged to continue to head the problematic diocese in the conditions of complicated changes.